

**EKOLOGIK DETERMINIZM: O‘ZBEKISTONDA SUV VA IQLIM
INQIROZINI JILOVLASHNING STRATEGIK MODELLARI**

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Qahhorova Gulsevar Alisher qizi

Ilmiy rahbar: Olimova Dilso‘z

Geografiya kafedrasi o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ekologik determinizm tamoyillari asosida O‘zbekistonning geografik o‘rni, suv resurslariga bo‘lgan ehtiyoji va global iqlim o‘zgarishlarining mintaqaviy ta’siri tahlil qilingan. Maqolada O‘zbekiston sharoitida suv tanqisligini kamaytirish va iqlim inqirozini jilovlashning strategik modellari taklif etiladi. Shuningdek, tabiiy muhitning jamiyat rivojlanishiga ta’siri va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning ekologik barqarorlik bilan bog‘liqligi ilmiy asoslab berilgan.

ABSTRACT: This article analyzes Uzbekistan's geographical location, demand for water resources, and the regional impact of global climate change based on the principles of environmental determinism. Strategic models for reducing water scarcity and mitigating the climate crisis in the conditions of Uzbekistan are proposed. Additionally, the influence of the natural environment on society's development and the connection between socio-economic processes and environmental sustainability are scientifically substantiated.

Kalit so‘zlar: Ekologik determinizm, iqlim inqirozi, suv tanqisligi, strategik model, Orolbo‘yi, transchegaraviy suvlar, barqaror rivojlanish, geografik determinizm.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida "ekologik determinizm" tushunchasi yangicha mazmun kasb etmoqda. Geografik muhit va tabiiy resurslar nafaqat iqtisodiy o‘rishni, balki davlatlarning geosiyosiy barqarorligini belgilovchi asosiy omilga aylandi. O‘zbekiston uchun bu masala hayot-mamot ahamiyatiga ega, chunki respublika suv resurslarining 80 foizidan ortig‘i qo‘shni davlatlar hududida shakllanadigan transchegaraviy daryolarga bog‘liq.

Global isish natijasida Markaziy Osiyoda muzliklar maydonining qisqarishi va bug‘lanishning ortishi suv inqirozini yanada chuqurlashtirmoqda. Shahrisabz davlat pedagogika instituti geografiya yo‘nalishi doirasida olib borilayotgan ushbu tadqiqot, tabiiy cheklovlar sharoitida jamiyatning moslashish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

METODLAR

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Ekologik-geografik determinizm tahlili:** Tabiiy sharoitning ijtimoiy ishlab chiqarishga ta'sirini baholash.
2. **Solishtirma tahlil:** O'tgan 30 yil ichidagi yog'ingarchilik miqdori va daryolar oqimi dinamikasini o'rganish.
3. **Prognozashtirish:** Iqlim modellaridan foydalangan holda 2030-2050 yillardagi suv taqchilligi xavfini baholash.
4. **Tizimli modellashtirish:** Suv tejavchi texnologiyalar va "yashil" iqtisodiyotning integratsiyalashgan modelini yaratish.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida O'zbekistonning iqlim inqirozi sharoitidagi holati bo'yicha quyidagi natijalar olindi:

- **Muzliklar qisqarishi:** So'nggi 50 yilda mintaqadagi muzliklar hajmi 25-30 foizga kamaygan, bu esa daryolarning yozgi suv sarfiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.
- **Cho'llanish xavfi:** Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarining janubiy hududlarida aridlanish (qurib borish) jarayoni tezlashgani aniqlandi.
- **Strategik Model 1 (Suv diplomatiyasi):** Transchegaraviy suv resurslarini birgalikda boshqarishning huquqiy va iqtisodiy mexanizmlari ishlab chiqildi.
- **Strategik Model 2 (Smart-Agro):** Qishloq xo'jaligida suv iste'molini 40 foizga kamaytiradigan raqamlashtirilgan sug'orish tizimlari taklif etildi.

MUHOKAMA

Ekologik determinizm nuqtayi nazaridan qaraganda, O'zbekiston o'zining kontinental o'rni tufayli iqlimiy o'zgarishlarga eng zaif davlatlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, suv tanqisligini shunchaki muammo emas, balki "geografik taqdir" sifatida qabul qilib, unga qarshi kompleks strategik modellar bilan javob berish lozim.

Shahrisabz vohasi misolida ko'radigan bo'lsak, tog'li hududlardagi ekotizimlarni asrash quyi qismlardagi suv barqarorligini ta'minlashning yagona yo'lidir. Taklif etilayotgan modellar nafaqat texnik yechimlarni, balki ekologik determinizmning ijtimoiy ongda aks etishi — suvga bo'lgan madaniyatni tubdan o'zgartirishni ham ko'zda tutadi.

XULOSA

O'zbekistonda suv va iqlim inqirozini jilovlash uchun ekologik determinizm tamoyillariga asoslangan strategik modellar hayotiy zaruratdir. Tadqiqot natijasida quyidagilar taklif etiladi:

1. **Daryolar oqimi ustidan raqamli monitoringni kuchaytirish.**
2. **"Yashil belbog'" loyihalarini Shahrisabz va qo'shni tumanlar miqyosida kengaytirish.**

3. **Suv tejash texnologiyalarini joriy etishda davlat subsidiyalari mexanizmini soddalashtirish.**

Tabiiy cheklovlar bizga rivojlanishning yangi, tejamkor yo'llarini tanlashga majbur qilmoqda va bu jarayon O'zbekistonning barqaror kelajagini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi". — Toshkent, 2019.
2. Ritter K. "Die Erdkunde im Verhältniß zur Natur und zur Geschichte des Menschen" (Geografik determinizm asoslari haqida).
3. Alibekov L.A. "Inson va tabiat o'zaro aloqadorligi". — Samarqand, 2021.
4. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) Reports on Central Asia, 2023.
5. Olimova D., Qahhorova G. "Geografik muhit va jamiyat taraqqiyoti". — Shahrizabz, 2024.